

Грицина С. В., к. філол. н., асист.
ННЦ «Інститут біології та медицини»
КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

ЕПІТЕТИ ЯК ЗАСІБ ХАРАКТЕРИСТИКИ АДРЕСАТА У ПАНЕГІРИКАХ XVII СТ.

У статті проаналізовано епітети як один із засобів естетизації барокового тексту, що використовуються для характеристики панегіричного адресата XVII ст. Запропоновано розгляд сполучуваності епітетів, яку щодо адресата поділили на пряму та опосередковану. З'ясовано функціональне навантаження епітетів та їх основне джерело. На основі проаналізованого текстового матеріалу визначено чесноти панегіричних адресатів, переважно церковних осіб, – Михайла Рогози, Єлисея Плетенецького, Петра Могили, Арсенія Желиборського, Петра Конашевича-Сагайдачного. Поряд із панегіриками також розглядається жанр казань XVII ст., зокрема наявність в них епітетів відповідного спрямування.

Ключові слова: епітет, панегірик, казання, староукраїнська літературна мова XVII ст., бароко, естетизація тексту.

Одним із основних завдань барокових текстів було вразити читача новим типом текстотворення, ускладненою формою та змістом, що досягалося нагромадженням лінгвопоетичних засобів. Важливу роль у процесі естетизації тексту відігравали епітети, демонструючи експресивність мовлення автора та мовний потенціал XVII ст. загалом.

У панегіриках епітети є не лише обов'язковою та невід'ємною частиною характеристики адресата, а й «важливим засобом вербалізації аксіологічних стереотипів релігійної свідомості, а отже, вони виконують важливу світоглядно-корегувальну функцію, слугують виразниками ієрархії духовних цінностей» [7, с. 3].

Мета статті – проаналізувати виявлені в панегіриках епітети, що характеризують особистість, якій присвячений текст, порівняти з епітетами в інших жанрах, зокрема в казаннях XVII ст.

Для реалізації мети необхідно вирішити такі завдання: відшукати в текстах XVII ст. епітети, що вказують на ту чи іншу грань особистості панегіричного адресата; покласифікувати наявні в текстах епітети за категоріями; проаналізувавши смислову наповненість епітетів, визначити роль цих естетично наповнених елементів у текстах відповідно до задуму автора.

Об'єктом дослідження є барокові панегірики XVII ст. «Възерункъ цнотъ Єлисея Плетенецкого» (О. Митура, 1618), «Вършѣ на жалосный погреб зацного рыцера Петра Конашевича Сагайдачного» (К. Сакович, 1622), «Євѡдіа албо Арсеніа Желиворского дѡвны(х) цнотъ запа(х)» (Г. Бутович, 1642), «Еυφώνια веселоврмачаа (1633), «Єυχарістірион албо вѡдчностъ Петру Могилѣ» (С. Почаський, 1632), «Умнологіа си єсть, Пѣснословіє» (П. Беринда, Т. Земка та ін., 1630), «ПРОСΦΩΝΗΜΑ привѣтъ Преосвѡци(тъ)номꙋ Архієпископꙋ Квр Мнхайлꙋ» (1591), а також «Казанье на честный погреб о. Леонтия Карповича» (М. Смотрицький, 1620), «Казанье на честном погребѣ... Єлисея Плетенецкого» (З. Копистенський, 1625), «Умилиа албо казанье на роковюю память... Єлисея... Плетенецкого» (З. Копистенський, 1625).

Предметом дослідження є епітети в панегіриках та казаннях, вжиті для характеристики ключової особистості в тексті.

Актуальність роботи полягає в тому, що аналіз епітетів дозволить доповнити розуміння принципів створення образу адресата в текстах XVII ст., невід'ємно пов'язаних із соціокультурною ситуацією доби Бароко.

Епітети в барокових текстах вивчені у дисертаційних працях Л. Андрієнко «Гене́за та особливості структури поетичної метафори бароко» (1997) [1] та І. Гуцуляк «Мовостиль українського поетичного бароко» (2005) [2]. Епітети-компози́ти в мові староукраїнської поезії кінця XVI – XVII ст. досліджувала А. Дем'янюк [3; 4].

Л. Андрієнко розглянула епітети в контексті поетичної метафори бароко, акцентувала на ролі епітетів у збагаченні чи творенні метафоричного образу. Дослідниця покласифікувала епітети на: «риторичні (постійні, традиційні), епітети-інтенсифікатори (гіпербола, мейозис), метафоричні епітети (завдяки яким слово, власне, і набуває свого метафоричного значення).

У бароковій образності питома вага належить риторичним епітетам. Найпоширеніші з них можна представити в системі бінарних опозицій: *світлий (ясний) – темний, святий – грішний, чистий – брудний, золотий – глиняний (кам'яний)*» [1, с. 20].

І. Гуцуляк досліджувала епітети на матеріалі барокових поетичних текстів різних жанрів кінця XVI – середини XVII ст. і визначила такі семантико-функціональні групи: «епітети-характеристики Ісуса Христа; епітети психологічної характеристики: внутрішніх якостей людей, їх рис характеру, почуттів; епітети психологічної характеристики стану людської душі; епітети внутрішньої і зовнішньої характеристики міфічних або біблійних істот; епітети інтелектуальної характеристики; епітети духовної характеристики, ... епітети фізичної характеристики, зокрема земного життя людини, ... епітети-характеристики абстрактних понять, частин людського тіла та функцій людського організму; особливостей культових предметів; пір року і супутніх їм явищ природи; тварин та епітети одоративної характеристики предметів і явищ» [2, с. 7].

У контексті дослідження староукраїнської літературної мови кінця XVI – XVII ст. А. Дем'янюк проаналізувала композити, які «виступають у ролі епітетів, мають більшу семантичну місткість, що дозволяє в єдиній словесній формі виразити багатий зміст, нове складне уявлення» [4, с. 59], а також «підтримувався той високий поетичний стиль, який був пов'язаний із церковно-книжною традицією» [4, с. 58].

У барокових панегіриках також поширені композитні утворення у формі епітетів, наприклад: *благочиньно, доброчесний, богобоязливе, богоугодно, боголюбезниче, розумновѣчний, быстро-прудный, високолетний, чудотворний, громогласный, свѣтлозрачный, медоточний, золотоокий, орлоокий, благочестивий, бого-словскій, правовірний та ін.*

Відповідно до Картотеки «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.», абсолютно новими для барокових панегіриків є такі епітети-композити: *многочисный* (КСУМ 16-17 ст., Київ, 1622, Сак. Вірші), *многолюдный* (КСУМ 16-17 ст., Львів, 1591 Просф.), *многошумный* (КСУМ 16-17 ст., Львів, 1591 Просф.), *нищелюбезнь* (КСУМ 16-17 ст., Львів, 1591 Просф.), *орлоокий* (КСУМ 16-17 ст., Київ, 1633 Евфон.), *розумно-*

вѣчный (КСУМ 16–17 ст., Львів, 1642, Г. Бут. Ев.), *седмояродный* (КСУМ 16–17 ст., Київ, 1632 Євхар.), *чорнооблачныи* (КСУМ 16–17 ст., Львів, 1591 Просф.), *сладкопѣсный* (КСУМ 16–17 ст., Львів, 1591 Просф.), *сладкомыслный* (КСУМ 16–17 ст., Київ, 1632, Євхар.), *триум(ъ)фородный* (КСУМ 16–17 ст., Київ, 1633, Евфон.), *феболунный* (КСУМ 16-17 ст., Київ, 1633, Евфон.) та ін.

У панегіричних текстах кінця XVI–XVII ст. було зацентровано увагу на групі епітетів, які характеризують адресата тексту. Оскільки більшість із них мала високий церковний статус і/або виявила себе в справах підтримки віри і церкви, то перевага – за епітетами церковного/релігійного спрямування. І. Гуцуляк називає такі епітети «постійними», адже чимало їх «почерпнуто з богословських текстів» [2, с.7].

Варто зауважити на *сполучуваності епітетів*, яку щодо адресата панегірика пропонуємо поділяти на пряму та опосередковану. *Пряма сполучуваність* виявляється, коли епітет безпосередньо стосується адресата (навіть якщо вона названа метафорично: пастир, отець і т. ін.): «*чесный наш отче*» (Просф., 140), «*пресвѣтлий Могило*» (Имн.1, 360), «*Преосвященный Петре*» (Евф., 66) та ін. *Опосередкована сполучуваність* наявна тоді, коли епітети не формують словосполучення із найменуванням особи-адресата, але характеризують його чесноти на смисловому рівні, наприклад: «*православно-кафолическую науку любиш*» (Євх., 240), *твоим мудрым дозором*» (Имн.1, 363), «*Орлооким разумом все ты проникаеш*» (Евф., 66).

Епітети **прямої сполучуваності** переважно співвідносяться з назвою особи-адресата або його метафоричною характеристикою. Пропонуємо схему аналізу варіативної сполучуваності епітетів (слова, з якими вони поєднуються в панегіриках XVII ст., подаються за алфавітним принципом):

Архієпископ – *преподобный, блаженный*;

Архімандрит – *пречесный, святой чудотворной лаври Печерской Київської*;

Гетьман – *благочестивый*;

Гість (Петро) – *пожаданий*;

Господин – *ясневелебный, светлопреподобный*;

Добродій – *вельможный*;

Душа – *святительська*;

Камінь – *неошачований (невідшліфований);*
Митрополит – *православний, упривілейований;*
Муж – *милий, велце (дуже) зичливий, дільний;*
Особа – *превелебна;*
Отець – *чесний, священноначальніший, пречесніший, превелебніший;*
Пан – *милостивий, ясневельможний;*
Пастир – *Богом даний, зверхнійший, всіх начальніший, істинний, чулий, неоспалий, дбалий, побожний, серцем покорний, мудрий, земной, верховний;*
Патрон – *вельможний;*
Петро – *преосвященний, преподобний;*
Потомок – *побожний;*
Рицар – *славний, зацний;*
Син – *святобликий, святійший;*
Сторож – *пильний;*
Суддя – *праведний.*

Зокрема, Могила (Петро) – *пресвітлий, ясневельможний, вельможний, преацний, славний;* Рогоза (Михайло) – *доброчесний, єдиний, преосвященний, ясносіяючий, посвячений.*

Непряма сполучуваність епітетів у досліджуваних текстах представлена такими варіантами:

Безбожність – *проклятая;*
Дім (Желиборських) – *преацний (видатний, пречесний, преславний);*
Дні – *золоті;*
Дозор – *мудрий;*
Ім'я – *високе;*
Літа – *святі;*
Милість – *святительська;*
Наука – *православно-католицька;*
Оздоба – *висока;*
Праці – *марсові, многоплодні, одважні;*
Предки – *знамениті, побожні;*
Рід (Могилів) – *сердечний, славний, опочистий (стійкий, міцний), ясневельможний;*
Розум – *орлоокій;*
Сила – *незрівнянна, нечувана;*

Слава – *зацна, несмертельна;*
Справедливість – *святая;*
Старання – *усильне;*
Трон – *небесний, висоцеславний;*
Цноти – *явні, похвальні, великі, високолетні, світлі, вельможні, духовні, дозрілі, високі;*
Щедрість – *неслиханная.*

За текстоцентричним принципом уточнюються визначення епітетних характеристик конкретних адресатів.

Так, у «Просфонімі» чесноти митрополита відображені в епітетах: **видачи доброчеснаго почестъ ѿ всѣ(х) пріймүючи** (Просф., 5), **ч(с)тны ншѣ ѿче** (Просф., 6). Епітети для аналогічної характеристики адресата виявлено і в казаннях XVII ст.: **з(ъ) пречест(ъ)нымъ моимъ ѿцемъ** (Каз.Л.К., 7 зв.); **ѿче мой честный** (Каз.Л.К., 7 зв.); **твоихъ честныхъ оустъ** (Каз.Л.К., 8); **з(ъ) сими твоими ... честными мощ(ъ)ми** (Каз.Л.К., 8 зв.); **оче всеч(с)тный** (Коп.Каз., РКА).

За допомогою антитектичних епітетів «святую – прокляту» автор підкреслив такі цноти Михайла Рогози, як справедливість і відданість вірі: **Возлюбилъ еси ѿче справедливостъ сватүю, маешъ в ненависти безбожностъ проклатүю** (Просф., 6). Мелетій Смотрицький у казанні «на погреб» також позиціонує справедливість у системі цінностей тогочасного соціуму, проводячи текстову паралель між висловлюванням царя Соломона і панегіричною характеристикою Леонтія Карповича: **Справедливый члвкъ, Гды емү прійдетъ оүмерети, в(ъ) ѿпочинен(ъ)ю бүдетъ Премүдрый реклъ Соломоннъ** (Каз.Л.К., 9). **Справедливый Леонтіе, Гды тобѣ пришло оүмерети, в(ъ) ѿпочинен(ъ)ю zostалесь** (Каз.Л.К., 25 зв.).

Повага до високого церковного статусу підкреслюється епітетами **едінаго на(д) еп(с)пы и сцїнки** (Просф.Р, 749, зв.); **Пастыревн звѣхнѣйшо(мү) ... яко всѣ(х) началнѣ(й)шом(ү)** (Просф.Р, 749).

У процесі текстотворення актуалізуються епітети, які акцентують на духовній домінанті, святості та богообраності митрополита: **w преподобне Архїепископе, и преосщен(ъ)ный квр Михаиле** (Просф., 3); **Се оүво сватителскаа дша**

(Просф., 4); **в сѣен(ъ)ноначалнѣйшій ѿче** (Просф., 4); **самого гасносѣлющаго** (Просф., 5); **Преосвѣщен(ъ)ному Архієпископу** (Просф., 1); **в сѣен(ъ)наѣ главо** (Просф., 6); **Патрїархо(м) посѣен(н)о(му)** (Просф.Р, 749); **Его стѣльскои мл(с)ти** (Просф.Р, 749).

«Святоблївїсть» адресата відзначали й автори казань XVII ст.: **воисти(н)нѣ стоблївѣй ... сей Мужъ жилъ** (Каз.Л.К., 19).

У дискурсивному плані уточнюється характеристика митрополита «судїа же праведный» (Просф., 11), акцентована розглядом справи на користь братства. **«Блженый архїєпископъ»** (Просф., 12), **«истин(ъ)ный ншъ Пастырѣ»** (Просф.Р, 749 зв.) підкреслені на противагу Гедеонові Балабану, який 1590 р. висловлювався на підтримку унії, що згодом визначило вибір і самого Рогози.

Епітетам **«зловірний», «богопротивный»** протиставлені характеристики Михайла Рогози як захисника віри православної в поетичних рядках: **ѿ противности Людїи зловѣрны(х) црѣвъ Застѣпал(ъ)** (Просф.Р, 449 зв.). Для порівняння: «Зловѣрний, зловѣрный *прикм.* Неправедний, грїшний» (СЛУМ, 12, 7).

Висловлюючи повагу до предків архимандрита Єлисея Плетенецького, панегірист **«Вїзерунка цнот»** розгортає характеристику адресата в ширшому контексті за допомогою епітетів: **Вышо(л) з Фамилїи про(д)ко(в) знамениты(х)** (Вѣз.Цн., ДІ); **Ты(х) побожны(х) про(д)ко(в) свы(х),** **потомо(к) побожный** (Вѣз.Цн., ДІ); **Былъ родитє(л) побо(ж)ный, сы(н) є(ст) свѣтоблївы(й)** (Вѣз.Цн., ЕІ). У наведених прикладах епітет «побожний» є постійним, інколи замінюється синонімом «святоблївий», ідентифікуючи в тексті чесноти панегіричного адресата.

У панегіриках згадка про знаменитих предків була визначеним риторичним прийомом, характерним і для казань: **з(ъ) Зацныхъ и Побожныхъ Родичевъ был(ъ) оуроженный** (Коп.Каз., РІІ).

Панегірик подає цноти Єлисея Плетенецького як уже відомий факт для всіх православних, а завдання автора – пошук концепту: **Цноты твои... всему свѣту гавны, А в(ъ) кмѣне Православны(х) велице похвалны** (Вѣз.Цн., SІ); **ѿче цнѣ великихъ** (Вѣз.Цн., ДІ); ...**ѿ ѿче, цнѣ высоколетныхъ** (Вѣз.Цн.,

ЄІ), де «високолетний» – «сповнений гідності, поваги, величний» (СЛУМ, 6, 51). Духовні чесноти вивищуються і в казаннях «на погреб»: **высокихъ твоихъ цнотъ** (Каз.Л.К., 8 зв.).

Турбота про монастир визначає перелік заслуг архімандрита, що відображено в епітетах панегирика: **Монасты(р) Печа(р)скій... А за твоимъ оуслны(м) стара(н)емъ зраженный** (В'яз.Цн., ЄІ).

У «Казанні на чесний погреб» і «Казанні на рокову пам'ять Єлисея Плетенецького» Захарія Копистенський епітетами увиразнив інші цноти архімандрита: **Поминаємо в(ъ) животъ статечного, въ обычалхъ спаналого, и в(ъ) поступкахъ свои(х) розторопного** (Омил., 155); **жилъ стѣ, чистотне, въздержиу, и прикладне, мужъ великои былъ статечности, и набожный Црковногѣ правила особливе кождонощногѣ постерѣгатель** (Коп.Каз., Р'К).

У рядках «веде(ш)... рей в(ъ) дѣлѣ сватобливо(м)» (В'яз.Цн., ЄІ) епітет «святобливиий» ідентифікує Єлисея Плетенецького як людину побожну, справи якої сповнені святості. Однією з таких справ було заснування друкарні, продукцію якої Захарія Копистенський називає божественною, церковною, навчальною: и **Тупографію выставилъ, з(ъ) которои книги Бж(с)тве(н)ныи Црковныи и Училищныи** (Коп.Каз., Р'ЄІ).

«Статечність у вірі» як церковна заслуга Єлисея Плетенецького виявляється в епітеті: **фѣларъ мощне вкргунтованы(й)** (В'яз.Цн., ЄІ). Синонімічні епітети у сполучуваності до «фѣляр» (стовп, колона, опора) виявлено в казанні Мелетія Смотрицького: **Але нѣжъ Діаментовый на Камени вѣры мощнѣ оутверженный фѣларъ сей** (Каз.Л.К., 17).

В «Вмнології» епітет «мудрий» переосмислює характеристики адресата тексту в соціокультурних і когнітивних зумовленостях: твоим *мудрым* дозором (Имн.1, 363) поруч із епітетами: **гасне Велебному и Свѣтлу Прп(д)внѣйше(му) Г(с)дну** (Имн., 3); **ПѢТРѢ Преп(д)вный** (Имн., 3) (алюзії до апостола Петра); **Пресвѣтлый МѢГИЛО** (Имн., 5)

В «Свхаристиріоні» до метафоричного називання митрополита «пастирем» панегирист розгортає в тексті синонімічний ряд епітетів: **Пастыръ вчарни чѣлый нехспалый, Ѡ повѣренномъ**

совѣ стадѣ завше **дбальный** (Євх., 19). Оборона віри також сконцентрована в епітеті «пильний (строж)»: **Въ Хвой шварни достъ пиного строжа** (Євх., 26).

Епітет «пречестнѣйший», виражений прикметником вищого ступеня із префіксом пре-, вказує на високий ступінь ознаки: **пречестнѣйши(й) в АРХІМАНДРИТѢ** (Євх., 6), **ѡче Пречестнѣйшій** (Євх., 9).

Етикетність панегірика підкреслена у звертанні до особи, яка мала велику владу, високий суспільний статус: **вельможный патроне** (Євх., 5); **стемма невелможныхъ могилъвъ** (Євх., 2); **вельможный нашъ Довродѣю** (Євх., 4).

Освітні реформи Петра Могили увиразнені творенням у бароковому тексті нових епітетів: **марсовыхъ твон(х) прац(ъ)** (Євх., 4); **Православно Каѡолическую Науку любншь** (Євх., 4). Епітет «**Марсовыхъ**» прац(ъ) передає характеристику діяльності Петра Могили, який запровадив нову концепцію освіти (для порівняння: фразеологізм «марсове поле» означає «поле бою»).

У тексті епітет «світлий» набуває нових смислів, конкретизуючи адресата панегірика у своєрідній тріаді: світло віри, світло науки, світло цнот: **в шсовѣ твоей свѣтлой** (Євх., 8); **ихъ свѣтлой цнотѣ** (Євх., 2).

Епітетами «славний», «сердечний», «опочистий», «презацний» Софроній Почаський прославляє рід Могилів у різних структурних частинах панегірика: **Родъ МОГИЛЪВЪ сердечный** (Євх., 22), **Има славни(х) Могилъвъ** (Євх., 23), **Шпочистый естѣ Шли(м)пѣ славы цныхъ МОГИЛЪВЪ** (Євх., 36), **Презацныхъ Могилъвъ КОРѡны** (Євх., 2).

Характеристика Петра Могили «неошацований» (**ты Каменемъ нешшацован(ы)м в(ъ) Цнотах(ъ) и Побожности вѣдучи** (Євх., 3) розвиває якісну інтерпретацію: «камінь» як аллюзія на Біблію. Позитивної оцінності митрополиту додають епітети у бароковому текстотворенні: **высокое в(ъ) высокой Има естѣ оздобѣ** (Євх., 8); **Што маешъ Рицера, моцій неслыханыхъ, ... си(л) непоровнаны(х)** (Євх., 27), **высокихъ цнотѣ** (Євх., 12); **зацной Главѣ** (Євх., 4).

Духовні домінанти тексту передають епітети «превелебний»: **іасне Превелебнѣйшому в(ъ) Хѣ** (Євх., 1); **ПРЕВЕЛЕБНѢЙШІЙ МЛ(С)ТИВЫЙ Г(С)ДНЄ ѠЧЄ** (Євх., 3); **превелебный ПАТРОНЄ** (Євх., 3); **Ѡче Велебнѣйшій** (Євх., 8); **То твоей Превелебной все служитъ ѡсовѣ** (Євх., 8). Епітет «превелебний» з'являється і в «Казанні на чесний погреб о. Єлисея Плетенецького»: **блженнаго мужа, и ПРЕВЕЛЕБНОГО ѠЦА, КѢ(Р) ЄЛІССЕА** (Коп.Каз., РІ).

В «Евфонії веселобрмчій» інноваційним для барокового панегірика є текстове обігрування епітетом геральдичного символу у складі герба роду, що вміщено на початку тексту. Так, епітет-комполит «орлоокій (розум)» творить нове поєднання, що створює множинність смислів у тексті: **Урлошкимъ Розумомъ все ты проникаешъ** (Евф., Т·Ф).

У цьому тексті бароковий концептизм характеристики «цнот вельможних»: **«Цнотъ потребовала Твоихъ Вельможны(х)»** (Евф., ТІ) акцентує на знатності Петра Могили і його роду, що визначає процес текстотворення з варіативністю функціонування епітета «вельможний» (герб, Могила, пан): **Пресвѣтлый Гервѣ, іасне Вельможны(х) ... МОГИЛѠВЪ** (Евф., ТЗ); **Могила Велмо(ж)ны(и)** (Евф., ТІ); **іасне Вельможный Пне нашъ** (Евф., Т·Ф); інших епітетних характеристик герба роду: **Клейно(т) то оу насъ, а клейнотъ коштовный, Скарбъ то Дорогий, а скарбъ невымовный** (Евф., ТІ).

Різноплановість реформ митрополита відображає динаміку руху ментального простору і дискурсивну реалізацію епітетів «*многоплодные*», «*одважных*»: **працы многоплод(д)ные** (Евф., Т·Ф); **...w твоихъ ... Працахъ ѡдважныхъ** (Евф., ТІ).

Дискурсивні утворення активують епітетні характеристики «славный»: **Могила славный** (Евф., ТЗ), «высоцеславный»: **На Высоцеславный ФРѠНЪ МИТРОПОЛІИ КІЄВСКОЙ** (Евф., ТS). Фіксацію цього епітета підтверджує словник: «Высоцеславный *прикм.* Преславный» (СлУм, 6, 56).

Дискурсивність панегірика (отримання статусу митрополита) і значущість цієї події акумулюється в епітетах: *небесный, святой, золотий, пожаданий*: **...на ФРѠНЪ... Вступѣтъ годне, з(ъ) нв(с)нои воли, W часе вдлчный! W**

лѣта стѣи! Дни золотыи! (Евф., ТЗ); **Ѡ Петре здавна Гостю пожаданыи!** (Евф., ТИ).

Епітети, що характеризують церковну діяльність адресата, у панегірику пов'язані з мотивом святості: **в(Ѡ) БСѣ ПРѢѠЩЕЦЕН(Н)ОМУ** (Евф., ТS); **ПрѣѠщєнный Петре** (Евф., ТѠ); побожності: **Пастырѣ побожный** (Евф., ТИ); світла: **Пресвѣтлый Могило** (Евф., ТИ).

Присвячений Арсенію Желиборському панегірик «Еводія» всі чесноти новопризначеного єпископа характеризує епітетами *духовні, дозрілі, слодковонні*: **сло(д)ково(н)ный ... Дѣовны(х) цнотѣ запа(х)** (Евод., 1); **дойзрѣлыє цноты** (Евод., 11).

Возвеличення особи єпископа до рівня «небесного Өрону» висловлене відповідним епітетом: **Станет са годнымѣ Нв(с)ного Өрону: Вѣрный сівну** (Евод., 16), як і епітет «превелебный» (вищий ступінь порівняння прикметника): **превелебнѣйшій ѡ Хр(с)тѣ** (Евод., 3).

У процесі текстотворення епітетна характеристика конкретизує духовний струмись у панегіричній оцінці: **Славным(ѣ) тл оучини(л) Рицерем(ѣ)** (Евод., 9), **вєцє мл(с)тивый** (Евод., 3); **мл(с)тивый Панѣ и Пастырѣ** (Евод., 5). До того ж, славним є не лише єпископ, а й увесь його рід, що виражено епітетом «презацный» – видатний, пречесний, преславний: **Презацный доме, Желиворскихѣ** (Евод., 17).

У «Вѣршах на жалосний погреб... Петра Конашевича-Сагайдачного» дискурсивність виявляє переосмислення текстотворення епітета «славний» та ін. для характеристики чеснот гетьмана, зокрема його військових перемог і особистих заслуг, чеснот: **Славного Рыцера** (Вѣршѣ, М); **славный в(ѣ) людєхѣ по всѣ вѣки** (Вѣршѣ, М); **Нєсмєртєлнои славы достойный Гетманє** (Вѣршѣ, МИ); **то вы(л) мѣ(ж) дѣлны(й)** (Вѣршѣ, МА); **Нє былѣ ли славны(й), менжный, на тѣлѣ хорощій** (Вѣршѣ, МА); **милый, ... вєцє зычливый** (Вѣршѣ, МА).

Епітет «благочестивий(-а)» виконує текстотвірні функції в панегірику, акцентуючи не лише на побожності, але й на захисті віри: **то Гетман(ѣ) былѣ Блгочестивый** (Вѣршѣ, МЄ); **И оумєрѣ бороначи Мира ѡчистого, ... Рєвнигєлю вѣри Блгочести-**

вои (Вършѣ, **МИ**). За словником, «Благочестивый, благочестивый, благочестивый, благочестивъ *прикм.* (цсл. благочъстивъ) 1. Благочестивый, побожний; 2. (який належить до православної віри) православний, правовірний, святий; 3. (який належить церкві) церковний» (СЛУМ, 2, 107-108).

Отже, ментальний простір Бароко визначав епітетні характеристики панегіричних адресатів XVII ст., акцентуючи на таких константах, як побожність, оборона віри, відданість вірі та церкві, справедливість, заступництво, милостивість, поблажливість, твердість характеру та ін. Актуалізовані смисли, що визначають певну динаміку цього часу, виявляються в обороні православної віри, розвитку науки, друкарства, що розширює спектр і текстову зумовленість функціонування епітетів.

На основі проаналізованого текстового матеріалу визначаємо такі заслуги/чесноти конкретних, переважно церковних, осіб:

Михайло Рогоза. *Прямі епітети:* доброчесний; чесний (отче); єдиний; зверхнійший (пастир); начальнійший; преподобний (архієпископ); преосвященний (Михаїле); священноначальнійший (отче); ясносіяющий; посвячений; праведний; блаженний; істинний. *Опосередковані:* возлюбил справедливость святую; святительська душа; священная глава; його святительська милость.

Єлисей Плетенецький. *Прямі епітети:* побожний (потомок); святобликий (син); милостивий (пан); моцне вкруптований (як філяр). *Опосередковані:* предки знамениті, побожні; цноти всему світу явні, велце похвалні, великі, високолетні; твоє усильне старання; діло святоблике.

Петро Могила. *Прямі епітети:* ясневелебний; світло-преподобнійший (господин); преподобний; пресвітлий; (пастир) чулий, неоспалый, дбалий, побожний; пильний (сторож); пречеснійший; вельможний; світла (твоя особа); твоя превелебна (особа); яснепревелебнійший, превелебнійший, милостивий (господине, отче); превелебний (патроне); (отче) велебнійший; упривілейований; (Могила) славний, вельможний, пресвітлий; ясневельможний (пан); (гість) пожаданий; преосвященний; *Опосередковані:* мудрий дозор; ясневельможні (Могили); рід Могилив сердечний; ім'я славних Могилов; презацних Могилов корони; неслихана щодробливість; марсові твої праці; Православно-Католицьську науку любиш, камінь неошачований;

високе ім'я в високої оздобі; моці неслихані, сили непорвняні; високі цноти; зацна слава; світла цнота; орлоокій розум; праці многоплодні, одважні; висоцеславний трон київської митрополії; цноти вельможні; клейнот коштовний; скарб дорогий, невимовний; вступаєт на трон з небесної волі; літа святії; дні золотії.

Арсеній Желиборський. *Прямі епітети:* превелебнійший о Христі; велце милостивий; славний (рицер). *Опосередковані:* цноти духовні, дозрілі, слодковонні, годний небесного трону; вірний Сіону; презацний дім Желиборських.

Петро Конашевич-Сагайдачний. *Прямі епітети:* славний; менжний; на тілі хороший; милий; велце зичливий; (муж) дільний; (гетман) благочестивий. *Опосередковані:* несмертельної слави достойний; ревнитель віри благочестивої.

Отже, специфіка епітетів у панегіричних текстах визначена релігійним дискурсом барокового часу. Святе Письмо як джерело епітетів гарантувало авторитетність і апробованість ознак, що приписувались адресатам високого церковного статусу (у панегіриках і казаннях). Бароківі інновації епітетів – у переосмисленні, творенні нових смислів (концептизм, актуалізовані смисли тогочасного ментального простору).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрієнко Л. О. Генеза та особливості структури поетичної метафори бароко : дис... канд. філол. наук : 10.02.01 / Лілія Олегівна Андрієнко. К., 1997. 160 с.

2. Гуцуляк І. Г. Мовостиль українського поетичного бароко : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. Г. Гуцуляк. Чернівці, 2005. 20 с.

3. Дем'янюк А. А. Композити в староукраїнській літературній мові кінця XVI–XVII ст.: структурно-семантичний і функціонально-стилістичний аспекти (на матеріалі поетичних текстів): дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Дем'янюк Анжела Анатоліївна. К., 2004. 183 с.

4. Дем'янюк А. А. Роль складного епітета в мові староукраїнської поезії кінця XVI–XVII ст. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика* : зб. наук. пр. К. : ВПЦ «Київський університет», 2000. Вип. 12. 2005. С. 53–62.

5. Добосевич У. Українська книжна мова другої половини XVI – середини XVII ст. : «non est inculta». *Вісник Львівського ун-ту*. 2004. Вип. 34. Ч. II. С. 31–38. (Серія філологічна).

6. Довга Л. М. Система цінностей в українській культурі XVII століття (на прикладі теоретичної спадщини Інокентія Гізеля). К. ; Львів : Свічадо, 2012. 342 с.

7. Лук'янчук С. В. Епітет у конфесійному стилі сучасної української мови (функціонально-семантичний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / С. В. Лук'янчук. К., 2008. 22 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- Въз. Цн.** – Митура О. **Възерункъ цнотъ Єлисея Плетенецкого**, 1618. *Титов Ф. І. Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI–XVIII вв. Всезбірка передмов до українських стародруків*. К. : Друкарня Української Академії наук, 1924. С. **ЃI–ЃI**.
- Вършѣ** – Сакович К. **Вършѣ на жалосный погреб зацного рыцера Петра Конашевича Сагайдачного**, 1622. *Титов Ф. І. Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI–XVIII вв. Всезбірка передмов до українських стародруків*. К. : Друкарня Української Академії наук, 1924. С. **ЃИ–ЃА**.
- Евод.** – Бутович Г. **Євѡдіа албо Арсенія Желнворского дховны(х) цнотъ запа(х)**, 1642. Стародрук. вид. НМЛ імені А. Шептицького, Ш. Уніс. 423.
- Евф.** – **Еυφώνια веселобрмачаа**, 1633. *Титов Ф. І. Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI–XVIII вв. Всезбірка передмов до українських стародруків*. К. : Друкарня Української Академії наук, 1924. С. **ЃS–ЃI**.
- Євх.** – Почаський С. **Євхарістірион албо вдачность Петру Могила**, 1632. Стародрук. вид. НБУВ, Ш. Кир. 27.
- Имн.** – Беринда П., Земка Т. та ін. **Имнологія си єсть, Пѣснослове**, 1630. Стародрук. вид. ЛІМ, Ш. СД-165.
- Имн.1** – Беринда П., Земка Т. та ін. **Имнологія**, 1630. *Українська поезія. Кінець XVI – початок XVII ст.* / Упор. В. П. Колосова, В. І. Кречотень. К. : Наукова думка, 1978. С. 359–366.

- Каз.Л.К.** – Смотрицький М. **Казанье на честний погреб о. Леонтия Карповича**, 1620. Стародрук. вид. НБУВ, Ш. Кир. 728 (1).
- Коп.Каз.** – Копистенський З. **Казанье на честном погребѣ... Єлиссея Плетенецкого**, 1625. *Титов Ф. І. Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI–XVIII вв. Всезбірка передмов до українських стародруків*. К. : Друкарня Української Академії наук, 1924. С. **РІ–РКЄ**.
- Омил.** – Копистенський З. **Щмилна або казанье на роковію память... Єлиссея... Плетенецкого**, 1625. Стародрук. вид. НБУВ, Ш. Кир. 801 (4).
- Просф.** – **ПРОСФОНИМА привѣтъ Преосвѣщен(ъ)номꙋ Архієпископꙋ Кѣр Мнхайлꙋ**, 1591. Стародрук. вид. НБУВ, Ш. Кол. Попова 158.
- Просф.Р.** – **ПРОСФОНИМА ПРИВѣТЪ...**, 1591. *Кормчая съ другими статьями, рукопись XVII вѣка*. Рукоп. вид. НБУВ, Ш. Ф. 306. № 82 (104). Арк. 747–753.
- СЛУМ** – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. : у 28 вип. / НАН України, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича / Д. Гринчишин та ін. (відп. ред.). Львів, 1994–2010. Вип. 1–15.

Стаття надійшла до редакції 10.12.2019 р.

**Hrytsyna S. V., Ph.D in Philology, Assistant
ESC "Institute of Biology and Medicine"
of Taras Shevchenko National University of Kyiv**

EPITHETS AS A CHARACTERISTIC MEANS OF ADDRESSEE IN PANEGRYRICS OF THE XVII CENTURY

The article analyzes epithets as one of the aestheticization means of baroque text, used to characterize panegyrics addressee of the XVII century. The functional load of epithets and their main source have been found out. As most individuals to whom panegyrics are devoted had high church status and/or have expressed themselves in matters of faith and church support, the epithets of religious orientation prevail.

A review of epithets compatibility is made, which is divided into direct and indirect according to the addressee. The epithets of direct compatibility are

mainly correlated with the name of the addressee or his metaphorical characteristic. Indirect compatibility occurs when epithets do not form a phrase with the name of the addressee, but characterize its virtues on a semantic level. Also, an analysis scheme of epithets variable compatibility with the words in panegyrics of the XVII century is given.

In accordance with the text-centric principle, the article presents the epithetical characteristics of specific addressees in comparison with other texts (panegyrics or sermons of the XVII century).

The virtues of panegyric addressees, mainly clerics, were determined based on the analyzed text material (Mykhailo Rohoza, Yelysei Pletenetskyi, Petro Mohyla, Arsenii Zhelyborskyi, Petro Konashevych-Sahaidachnyi). The analysis of the epithets shows that the mental space of the Baroque conditioned the epithetical characteristics of the panegyric addressees of the XVII century, emphasizing such constants as piety, the defense of faith, devotion to faith and a church, justice, patronage, mercy, leniency, strength of character, etc.

Thus, the specificity of epithets in panegyrics is defined by the religious discourse of the Baroque times. Holy Scripture as a source of epithets guaranteed the authoritativeness of the characteristics attributed to the addressees of high church status (in panegyrics and sermons). Baroque innovations of epithets are in reinterpretation, creation of new meanings.

Keywords: epithet, panegyric, sermon, the old Ukrainian literary language of the XVII century, text aesthetization.

REFERENCES

1. Andriienko, L. O. (1997). Heneza ta osoblyvosti struktury poetychnoi metafory baroko [Genesis and structure features of the Baroque poetic metaphor]. *Candidate's thesis*. Kyiv: Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
2. Hutsuliak, I. H. (2005). Movostyl ukrainskoho poetychnoho baroko [Language-style of the Ukrainian poetic Baroque]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Chernivtsi: Chernivtsi National University [in Ukrainian].
3. Demianiuk, A. A. (2004). Kompozyty v staroukrainskii literaturnii movi kintsia XVI–XVII st.: strukturno-semantychnyi i funktsionalno-stylistychnyi aspekty (na materialy poetychnykh tekstiv) [Composites in the Old Ukrainian literary language of the end of the XVI – XVII centuries: structural-semantic and functional-stylistic aspects (based on the poetic texts)]. *Candidate's thesis*. Kyiv: Institute of Philology of Tatas Shevchenko National University of Kyiv [in Ukrainian].

4. Demianiuk, A. A. (2000). Rol skladnoho epiteta v movi staroukrainskoi poezii kintsia XVI–XVII st. [The role of a complex epithet in the language of Old Ukrainian poetry of the late XVI–XVII centuries]. *Aktualni problemy ukrainskoi lnhvistyky: teoriia i praktyka – Current problems of the Ukrainian linguistics: theory and practice: Collection of Scientific Works* (Issue 12), (pp. 53–62). Kyiv: PPC «University of Kyiv» [in Ukrainian].

5. Doboševych, U. (2004). Ukrainska knyzhna mova druhoi polovyny XVI – seredyny XVII st. : «non est inculta» [Ukrainian literary language of the second half of the XVI – middle of the XVII century]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii filolohichna – Bulletin of Lviv University. Philological Series* (Issue 34), (Part II), (pp. 31–38). Lviv: National University of Lviv [in Ukrainian].

6. Dovha, L. M. (2012). *Systema tsinnosti v ukrainskii kulturi XVII stolittia (na prykladi teoretychnoi spadshchyny Inokentiiia Hizelia)* [The system of values in the Ukrainian culture of the XVII century (on the example of the theoretical legacy of Inokentii Hizel)]. Kyiv; Lviv: Svichado [in Ukrainian].

7. Lukianchuk, S. V. (2008). Epitet u konfesiinomu styli suchasnoi ukrainskoi movy (funktsionalno-semantychnyi aspekt) [Epithet in the confessional style of modern Ukrainian language (functional and semantic aspect)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

SOURCES

Вѣз. Цн. – Mytura, O. Vizerunok tsnot Yelyseia Pletenetskoho, 1618. *Tytov F. I. Materialy dla istorii knyzhnoi spravy na Vkraini v XVI–XVIII vv. Vsezbirka peredmov do ukrainskykh starodrukiv*. Kyiv: Drukarnia Ukrainskoi Akademii nauk, 1924. S. **ЃІ–ЃІ**.

Вѣршѣ – Sakovych, K. Virshi na zhalosnyi pohreb zatsnogo rytsera Petra Konashevycha Sahaidachnoho, 1622. *Tytov F.I. Materialy dla istorii knyzhnoi spravy na Vkraini v XVI–XVIII vv. Vsezbirka peredmov do ukrainskykh starodrukiv*. Kyiv: Drukarnia Ukrainskoi Akademii nauk, 1924. S. **ЃИ–ЃА**.

Евод. – Butovych, H. Evodia albo Arseniia Zhelyborskoho dukhovnykh tsnot zapah, 1642. Starodruk. vyd. NML imeni A. Sheptyts'koho, Sh. Unic. 423.

Евф. – Evfoniia veselobrmiachaa, 1633. *Tytov F.I. Materialy dla istorii knyzhnoi spravy na Vkraini v XVI–XVIII vv.*

- Vsezbirka peredmov do ukrainskykh starodrukiv.* Kyiv: Drukarnia Ukrainskoi Akademii nauk, 1924. S. **ЇЅ–ЇІ.**
- Євх. –** Pochaskyi, S. Yevkharistryion albo vdiachnost Petru Mohyli, 1632. Starodruk. vyd. NBUV, Sh. Kyr. 27.
- Имн. –** Berynda, P, Zemka, T. ta in. Ymnolohiia sy yest, Pisosloviie, 1630. Starodruk. vyd. LIM, Sh. SD-165.
- Имн.1 –** Berynda, P, Zemka, T. ta in. Imnolohiia, 1630. *Ukrainska poeziia. Kinets XVI – pochatok XVII st.* / Upor. Kolosova, V.P., Krekoten, V.I. Kyiv: Naukova dumka, 1978. S. 359–366.
- Каз.Л.К. –** Smotrytskyi, M. Kazanie na chestnyi pohreb o. Leontiiia Karpovycha, 1620. Starodruk. vyd. NBUV, Sh. Kyr. 728 (1).
- Коп.Каз. –** Kopystenskyi, Z. Kazanie na chestnom pohrebi... Yelysseia Pletenskoho, 1625. *Tytov F.I. Materialy dla istorii knyzhnoi spravy na Ukraini v XVI–XVIII vv. Vsezbirka peredmov do ukrainskykh starodrukiv.* Kyiv: Drukarnia Ukrainskoi Akademii nauk, 1924. S. **ЇІ–ЇЃЄ.**
- Омил. –** Kopystenskyi, Z. Omyliia albo kazanie na rokovuiu pamiat... Yelysseia... Pletenskoho, 1625. Starodruk. vyd. NBUV, Sh. Kyr. 801 (4).
- Просф. –** Prosfonyma pryvit Preosviashchenomu Arkhiiepyskopu Kyr Mykhailu, 1591. Starodruk. vyd. NBUV, Sh. Kol. Popova 158.
- Просф.Р. –** Prosfonyma pryvit..., 1591. *Kormchaia s drugimi statiami, rukopis XVII veka.* Rukop. vyd. NBUV, Sh. F. 306. № 82 (104). Ark. 747–753.
- СЛУМ –** Slovnyk ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st.: u 28 vyp. / NAN Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva imeni I. Krypiakevycha / D. Hrynchyshyn ta in. (vidp. red.). Lviv, 1994–2010. Vyp. 1–15.